

Adel en patriciaat in Stad en Ommelanden.

Samenvatting van de inleiding gehouden door drs. R.H. Alma

door: B.G. Schuring

De spreker begint met het kader aan te geven waarbinnen zijn inleiding wordt gehouden. Eerst wordt onderscheid gemaakt tussen de Ommelanden en Westerwolde. De kennis over de adel in de Ommelanden is veel groter dan die over de adel in Westerwolde, vooral door het feit dat in de Ommelanden veel meer bronnen zijn overgeleverd. Onderzoek naar de adel is daarom dus ook vooral gericht op de adel in de Ommelanden. In Westerwolde is wel adel geweest, het bekendst is de familie Addinga. Ze waren niet de enigen, maar de adel is reeds in de 14^e eeuw en 15^e eeuw verdwenen en uit die tijd zijn weinig bronnen overgebleven.

Daarna komt de vraag aan de orde: wie maakte deel uit van de adel? In tegenstelling tot veel andere gebieden in Nederland waren er in deze gebieden geen graven, baronnen etc. maar Hoofdelingen. Pas in de loop van de 16^e eeuw kwam de term Jonker in gebruik.

Wat is adel?

Een veel geschetst beeld van de Hoofdeling is die van een gewone boer die iets meer te vertellen had dan de andere dorpelingen en die ze hun wil op wilde leggen. Na verloop van enige tijd werd er een kasteel of versterkt huis gebouwd van waaruit ze hun macht gingen uitoefenen. Dit beeld klopt niet helemaal. Er was niet zoals hierboven geschetst sprake van het recht van de sterkste. Er was aan het eind van de Middeleeuwen wel sprake van enige rangorde in de verschillende dorpsamenlevingen, maar het recht van de sterkste werd niet zonder meer uitgevoerd. Ook mag niet zonder meer geconcludeerd worden dat het uitsluitend ging om rijke boeren.

Om duidelijk te maken hoe de sociale laag van de adel (Hoofdelingen) dan wel is ontstaan moet eerst de vraag beantwoord worden; wat is adel?

Tegenwoordig kan in het adelsboek precies opgezocht worden of iemand wel of niet tot de adel behoort. Het is nu een vaste groep, je hoort erbij of niet. De personen al naar gelang hun maatschappelijke status houden hun titel ook al hebben ze geen aanzien meer. Vroeger was dat anders, had iemand een bepaalde welstand en werd dit doorgegeven op de volgende geslachten dan werd na een aantal generaties gesproken van adel. Wel was eer een heel belangrijk aspect voor het aanzien dat iemand genoot. Met andere woorden: werd er in de Middeleeuwen naar adel gekeken dan werd er dus niet uitsluitend naar de titel gekeken maar ook naar andere uitingen van standsbewustzijn. Dit is onder andere af te leiden uit wat de grafzerken uit die tijd ons over een bepaald persoon vertellen. Kortom; adel was toen een sociale laag met een bepaalde positie door geboorte bepaald en de normen die daarbij horen.

Kijken we naar de adel in de Middeleeuwen dan komen we bij een van de oudste bronnen voor het vinden van de adel namelijk de kroniek van Emo en Menko. In deze kroniek worden veelal Latijnse termen gebruikt voor aanduidingen dat een persoon deugdzaam is, dus bereid is de eer te verdedigen van zichzelf en zijn familie. Veelal werden deze eigenschappen gecombineerd met een zekere welstand. De adel was in die tijd niet een gesloten sociale laag, er kwamen steeds nieuwe leden en of families bij en er verdwenen regelmatig families bijvoorbeeld door het aangaan van slechte huwelijken, dat wil zeggen met leden uit een familie die niet tot de adel behoorden of die geen goede sociale positie (meer) hadden.

Ontstaan en bestaan van de adel.

In de provincie Groningen was het ontbreken van een landsheer van belang voor het ontstaan en bestaan van de adel. Ondanks het ontbreken van een landsheer was er geen sprake van anarchie. In de verschillende dorpen werden personen aangewezen die de rechtspraak gingen beheren, dit met toestemming van de dorpsgemeenschap. Deze rechter(s) die de rechtspraak gingen beheren waren meestal de meest vooraanstaande personen uit het dorp, zij konden de macht afdwingen als iemand zich daartegen ging verzetten. Heel belangrijk was dus dat de rechter zich aan de regels hield anders zou de hele dorpsgemeenschap er tegen in opstand komen.

In Westerwolde was wel een landsheer, namelijk de Bisschop van Münster deze was echter alleen wereldlijk leider, kerkelijk stond Westerwolde onder de Bisschop van Osnabrück. Echter, de wereldlijk leider was ver weg, zo moeten er in Westerwolde in de 13^e en 14^e eeuw verschillende Hoofdelingen zijn geweest die al vrij snel weer zijn verdwenen. Doordat er maar zeer weinig bronnen zijn over deze periode is het moeilijk na te gaan hoeveel dat er zijn geweest en wie het waren. Om dezelfde reden is het zeer moeilijk na te gaan waarom ze weer van het toneel zijn verdwenen.

In de 15^e eeuw gebeurt er iets wat van belang is voor de Ommelander adel. Tot ca. 1400 waren er wel eens conflicten maar dit was steeds zeer lokaal. Na 1400 ontstaan er twee groeperingen; schieringers en vetkopers. Deze groeperingen waren ontstaan uit een uit de hand gelopen vete tussen twee personen. Deze vete escaleert op zodanige wijze dat de stad Groningen en zelfs het gewest Holland zich er mee gaan bemoeien. In 1415 werd de stad zelfs ingenomen en één van de partijen, de vetkopers, werd heer en meester in de stad en in een groot deel van de Ommelanden. In 1421 werd uiteindelijk een verdrag gesloten tussen de strijdende partijen. Een van de uitvloeisels van dit verdrag was dat er huwelijken werden gesloten tussen leden van families die elkaar voordien bestreden. Doordat op deze manier velen familie van elkaar werden verdwenen vrij snel de vroegere tegenstellingen. Een periode van vrede brak aan in de provincie Groningen, dit in tegenstelling tot Friesland waar de strijd voortduurde. De adel in Groningen hoefde in deze periode (15^e eeuw) geen oorlog te voeren en moest dus op een andere manier haar prestige tonen. In veel dorpen werd de kerk versierd, werden er opdrachten gegeven voor mooie grafzerken en ging men zich bemoeien met de rechtspraak. Voor dit alles was wel één ding van belang, men moest over voldoende financiële middelen beschikken. Families die hier niet aan konden voldoen verdwenen geleidelijk naar de achtergrond. Zo bleven er ongeveer 26 belangrijke families over.

In Oost- Friesland breidden de hoofdelingen hun macht voortdurend uit, met name twee families werden zeer machtig, de Ukena's en de Cirksena's. Uiteindelijk kregen de laatstgenoemden het voor elkaar om de graventitel in Oost-Friesland te verwerven.

In Westerwolde onstond eenzelfde situatie als hierboven geschetst, de familie Addinga kreeg uiteindelijk dit gebied in bezit, althans ze gedroegen zich zodanig.

Hoofdelingen en hun posities.

De spreker heeft zich aan aantal vragen gesteld omtrent het gebruik van het begrip Hoofdelling. Was de term Hoofdelling sinds de 14^e eeuw erfelijk bepaald en trouwden kinderen van Hoofdelingen ook weer met kinderen van Hoofdelingen?

Om bovenstaande vragen te beantwoorden werd in de periode 1400 t/m 1550 gekeken naar de huwelijkspartners uit de diverse hoofdellinggeslachten. De conclusie is dat er sprake was van een grote geslotenheid, de meerderheid van de hoofdellingkinderen trouwde ook weer met kinderen van Hoofdelingen. Geboorte speelde dus zeker een rol, de Hoofdelingen gedroegen zich als adel door te trouwen in eigen kring. Wel moet opgemerkt worden dat er regelmatig huwelijken met leden van patriciërs geslachten uit de stad werden gesloten maar deze partners

werden als gelijkwaardig aan de adel gezien. Dit was trouwens een verschijnsel dat in geheel Nederland in die periode voorkwam.

Rond 1500 breekt er een belangrijke periode voor Stad en Ommelanden aan. Graaf Albrecht van Saksen valt het gebied binnen. Rond 1480 heeft de Stad Groningen veel macht in Friesland. De Friezen komen hiertegen in verzet en roepen de hulp in van Graaf Albrecht van Saksen. Deze neemt vervolgens Friesland in maar ook het Westerkwartier. Graaf Edzard van Oost-Friesland werd een bondgenoot van Albrecht en ging ook een rol spelen in Groningen. Een groot deel van de Hoofdelingen schaart zich om deze vorst en voor het eerst wordt er gesproken van een ridderschap.

Zoals reeds aangegeven kwam het in de periode vòòr de 16^e eeuw nogal eens voor dat bepaalde Hoofdelingen families juist opkwamen en anderen juist aan invloed verloren. Vanaf ca. de 16^e eeuw vormt zich een meer hechte sociale laag die daarna ook blijft bestaan. Dit komt onder meer doordat sinds die tijd de vererving alleen nog maar op de (oudste) zoon overging. Ook was er sinds de 16^e eeuw steeds een landsheer in de provincie waardoor de adel zich hier sindsdien op dezelfde manier ontwikkelde als in de rest van Nederland.

Vanaf ca. 1550 doet een nieuwe term hier zijn intrede namelijk de term jonker. De familie Ewsum voerde als eerste deze titel, onder invloed van hun nauwe banden met vele Oostfriesse adellijke families gingen ze deze titel gebruiken. Andere Ommelander families namen vrij snel daarna dit gebruik over. De term Hoofdeling was in eerste instantie de aanduiding voor een functie in de dorpscultuur. Later werd het meer een aanduiding voor een bezitter van een edele heerd. Zo'n bezitter van een edele heerd was niet altijd van adel om toch dit onderscheid te maken voerden de adellijke bezitters daarom de titel jonker.

In Westerwolde was de familie Addinga geruime tijd de belangrijkste familie. Het oudst bekende lid van dit geslacht is Egge. Alleen al door de keuze van huwelijkspartners kan worden gesteld dat het om een invloedrijke familie ging, de huwelijkspartners kwamen onder andere uit Oost-Friesland, Overijssel, de Ommelanden en de stad Groningen. Ook was de familie Ripperda verwant aan de Addinga's.

De familie heeft lang gepoogd om hun rechten op hun grondgebied (Westerwolde) via allerlei manieren bevestigd te zien. De spreker heeft wat dit betreft nog een primeur; hij toont met argumenten aan dat een akte van rond 1470 van de Bisschop van Münster met een lid van de familie Addinga een vervalsing is. De Addinga's waren blijkbaar toch niet zo zeker van hun rechten op Westerwolde.



Foto Jager / Smit

Via het secretariaat kwam de volgende vraag binnen:

Mevrouw Bultman-Linzel heeft een oude foto van Louis Jager en Trijn Smit gevonden. Het is waarschijnlijk een verlovingfoto. Louis Jager is een zoon van Willem Jager en Kunnegiena Harmina Rouppé en hij kwam uit Winschoten. Trijn Smit kwam van Spijk.

Indien U belang bij deze foto hebt, kunt U contact met mevrouw Bultman-Linzel opnemen.

Het adres: Beelaertslaan 49 in Oosterbeek.

Telefoon: 026 3333966